

EVEN KITTELEN

Reflecties bij een paar zinnen uit hoofdstuk I en VII van Lacan, *Télévision*

Bijdrage aan het Idesça-symposium 'Televisie: zeven uur met Jacques Lacan', Gent, 27.04.2022

Marc De Kesel

“Kittel eventjes de waarheid die Boileau dichterlijk formuleert als: ‘Wat men goed concipieert, laat zich ook helder formuleren’. Uw stijl, etc.”.¹

Zo luidt een van Jacques-Alain Millers laatste vragen aan Jacques Lacan tijdens het beroemde/beruchte televisie-interview met hem uit 1973.

Met een *touch* van typisch Parijse speelse geleerdheid spreekt uit de vraag een besliste vriendelijkheid. Al zal die zo zijn reden hebben gehad. Want wat vraagt Miller Lacan anders dan: ‘Waarom ben je zo duister?’ ‘Waarom kan het niet wat helderder?’

Het is het gekende verwijt aan het adres van Lacan, en die krijgt het hier, gewikkeld in vriendelijk, poëtisch inpakpapier, door diens schoonzoon toch maar fijntjes in de maag gesplitst. Een ‘*transfer*’ die een geïnstrueerde kijker van toen wellicht even naar het puntje van zijn stoel zal hebben gebracht.

Het inpakpapier is er trouwens een met allure. Nicolas Boileau: de grote dichter van *l'Âge Classique*, een van de twee leidende stemmen in de *Querelle des Anciens et des Modernes*, meer bepaald die van de *Anciens*. Hij polemiseerde met moderne nieuwlichters van zijn tijd en wierp hen toe dat “stijl” helder hoorde te zijn: want, wanneer een stijl onhelder is, zijn de

---

¹ Jacques Lacan, *Televisie*, vertaling Julien Quackelbeen, Leuven/Amersfoort: Acco, 1990, p. 77 (aangepaste vertaling); *Télévision*, Paris: Éditions du Seuil, 1974, p. 71: “Tilitez donc voir la vérité que Boileau versifie comme suit: ‘Ce qu’on conçoit bien, s’énonce bien’. Votre style, etc.”

gedachte en het begrip dat evenzeer. Dit is de stelling die Miller Lacan vraagt even te “beroeren”, te “kittelen”, “kietelen”, “strelen”, “aaien”. “Titiller” lezen we in de Franse tekst: “*Titillez donc voir la vérité que Boileau versifie ...*”.

1.

De geadresseerde kittelaar kwijt zich prompt van zijn taak, maar wel op zijn manier: “du tac au tac”, “lik op stuk”.² Wat in dit geval zoveel wil zeggen als dat hij de vraag *pareert* en dus niet beantwoordt. Niet dat hij geen antwoord klaar heeft, maar niet op de gestelde vraag. In plaats van de hem voorgelegde stelling te “kittelen”, gaat hij haar wijzigen, omkeren, verdraaien. Na even als “ervaringsgegeven” (“fait d’expérience”) te hebben meegegeven dat men zijn “stijl” misschien niet onmiddellijk begrijpt maar dit na “tien jaar” vast wél doet, gaat hij ertoe over Boileau’s oneliner te “corrigeren”, “recht te zetten” (“Je rétabli ...”):

Ik wil dus de formule rechtzetten als: wat goed geformuleerd wordt, laat zich ook helder concipiëren – en ‘helder’ wil hier zeggen dat het zijn weg vindt. Dit verzekerd succes, minstens dit verzekerd verkoopsucces, is vanuit strikt ethisch perspectief zelfs om te wanhopen.³

Boileau’s gezegde, dat Miller aan Lacan voorlegt, wil niets meer en niets minder suggereren dan dat die lange barokke zinnen en die moeilijke formules van hem een symptoom zijn van een onvoldoende doorwrocht begrip. Zij wijzen erop dat hij faalt, niet in zijn formuleringen, maar in zijn denken. Zijn kwalijke stijl is een symptoom van een kaduuk denken. Een goede verstaander – en dat is Lacan – heeft door dat, ondanks de vriendelijke toon, de vraag bedoeld is om hard aan te komen.

Geen wonder dat Lacan “tac au tac” reageert. En hoe! Hij “zet” de vraag meteen “recht” – lees : keert Boileau’s statement om: “wat goed geformuleerd wordt, laat zich goed concipiëren”, waarmee hij wil zeggen:

---

² “Du tac au tac je vous réponde”, antwoord Lacan. Quackelbeen vertaalt: “Ik antwoord hier recht op de man af”. Lacan, *Télévision*, p. 71; *Televisie*, p. 77.

³ Lacan, *Televisie*, p. 77 [aangepaste vertaling]; *Télévision*, p. 71: “Je rétablis que ce qui s’énonce bien, l’on le conçoit clairement – clairement veut dire que ça fait son chemin. C’en est même désespérant, cette promesse de succès pour la rigueur d’une éthique, de succès de vente tout au moins.”

“wat goed geformuleerd is”, is voor iedereen meteen te begrijpen, heeft met andere woorden direct succes, “verkoopsucces”. Erg moreel is dat niet, erger, zoiets is ethisch om te “wanhopen”.

‘Waarom is mijn stijl niet helder?’ Op die vraag van Miller antwoordt Lacan dus inderdaad ‘kittelig’: ‘omdat ik het directe begrip bij mijn lezer (en in dit geval dus ook bij de kijker) wantrouw’. ‘Omdat zulk begrip misleidend is’.

Maar waarom dan? Wat heeft Lacan tegen begrijpen? Wat heeft hij tegen het feit dat hetgeen hij zegt door de ander – door het publiek bijvoorbeeld – helder en goed begrepen zou worden?

Sta me toe het antwoord op die vraag hier in eerste instantie cryptischer – wat in dit geval zoveel betekent als lacaniaanser – te formuleren: omdat, wanneer die ander hem begrijpt, hij/zij niet langer een Ander hoort, en daarom de hele pointe mist.

U zult het mij vergeven, ik ben een lacaniaan van bedenkelijk niveau en leg het toch maar uit. Halen we ons nog eens goed de situatie voor de geest waarin *Télévision* zich afspeelt.

Lacan licht in een interview voor de camera de grondlijnen van zijn theorie toe aan het grote publiek. Uitgangspunt voor hem is dat het publiek spontaan zal horen wat het *wil* horen. Het wil zich *imaginair* herkennen en erkennen in wat tegen hen wordt verteld, in wat ze te horen krijgen. En wat Lacan hen duidelijk wil maken is dat het publiek ‘zichzelf’ pas naar waarheid tegenkomt waar dit *niet* het geval is, waar het iets hoort dat het *niet* begrijpt. In het imaginaire zelfbegrip waarop het publiek spontaan anticipeert, ontwaart het dan een tekort, een lacune, een hapering waarop het geen greep heeft, waarop zijn begrip stukloopt. Pas dit tekort, aldus Lacan, confronteert het publiek met de waarheid waar het uiteindelijk op uit is wanneer het in de ander die zich tot hen richt, zichzelf wil horen.

De toehoorder wil weliswaar spontaan zijn eigen *ego* horen in wat het gezegd wordt, maar *onder* die spontane (imaginaire) wens ligt een dieper verlangen verdrongen: de toehoorder wil het *subject* van zijn wil, van zijn verlangen naar zichzelf, op het spoor komen. Hij wil in de ander niet louter zijn gelijke zien of horen, maar tegelijk ook de Ander, de Ander die hij ‘is’ omdat wat hij ‘is’, nooit iets anders dan verlangen is. De waarheid van het Ik dat hij spontaan in wat hij hoort of ziet herkent, ligt in het feit dat, zoals Rimbaud het ooit stelde, zelfs dit “Ik een ander is”.

Het publiek hoort het 'subject van verlangen' dat het in laatste instantie 'is', slechts waar het imaginaire verwachtingspatroon dat het koestert, op een blinde vlek, op een tekort stuit. Confrontatie met dit 'subject' vereist de ervaring van een onverwacht onbegrip op het niveau van het imaginaire zelfbegrip. Waar men zich niet herkent in wat gezegd wordt, daar bestaat de kans dat de loop van het imaginaire zelfbegrip doorbroken wordt en dat men doorheeft dat het zelf dat men zo graag bevestigd wilde zien, altijd al verspreid ligt in de Ander, dit wil zeggen in het communicatieve proces dat op dit moment bezig is. Dat met andere woorden de vervreemding in dit communicatieve proces – in de taal – de ware conditie van mijn zelf is.

De term 'vervreemding' klinkt negatief, maar is het niet. Slechts die term neemt mij voor wat ik ben: niet een brok zijn dat is-wat-het-is, maar een *verlangen* naar zijn, een verlangen dat mijn verhouding tot de werkelijkheid schraagt, die tot mijn eigenste 'zelf' inclusie. Ik val samen met *verlangen*, en dit is wat ik op het spoor kan komen als anderen zich tot mij richten op een manier die mij niet bevestigt in het spiegelbeeld dat ik in hen spontaan wil vinden.

Waar het discours van anderen – van Lacan bijvoorbeeld – bij mij geen succes sorteert, zit de kans erin dat ik iets van mijn ware zelf op het spoor kom, een spoor dat slechts te vinden is in de scheuren en gaten in dit discours, in de scheuren en gaten ook van het discours dat ik over mijzelf houd.

Ziedaar waarom Lacan niet wil en niet kan beantwoorden aan het devies van Boileau en waarom hij in de *Querelle des Anciens et des Modernes* ondubbelzinnig postvat aan de kant van diens tegenstanders, aan die van *les Modernes* dus.

2.

Maar zegt Lacan hier, op die voorlaatste pagina van *Télévision*, wat ik hier zeg? Ík zeg dat hij dat zegt. Maar het staat er niet. Toch niet zoals ik het zeg. Lacan beperkt zich ertoe te stellen dat hij het 'goedkoop' van het succes bewust niet wil en om die reden de stijl hanteert die we van hem kennen, een stijl die hij trouwens – zo beseft de lezer die tot hier is geraakt maar al te goed – voortreffelijk illustreert met nagenoeg elke zin van dit televisie-interview.

Hier op die pagina vermeldt hij dus een fenomeen – mediasucces – dat aan de hand van zijn theorie scherp geanalyseerd, geduid en ‘gecorrigeerd’ kan worden. En in elke zin voel je Lacans eigen kritische reserve, ook tegen het mediaal gebeuren waarin hij op dat eigenste moment als protagonist fungeert. Maar tijdens dat mediale event – in weerwil van de uitdrukkelijke intentie die het koestert – licht hij zijn kritiek erop niet theoretisch toe. Hij legt zelfs niet of nauwelijks uit waarom hij dit niet uitlegt.

En dit terwijl wij hier in deze essaybundel precies het omgekeerde doen. Met zijn allen spannen wij ons zo goed en kwaad als het gaat in om dit interview met Lacan (en dus ook de theorie waarover het in dit interview gaat) nader toe te lichten en van de nodige uitleg te voorzien. Hoe dan ook willen we dat de kijkers/lezers – analytici, maar ook niet-analytici of om het even wie – het goed zouden begrijpen.

Zou Lacan ons – of laat ik bescheiden blijven: mij – niet terugfluiten? Ben ik hier niet al te imaginair bezig? Wil ik niet dat we Lacan begrijpen terwijl hij ons, met zijn beruchte “gardez-vous de comprendre”, precies daar in alle toonaarden voor waarschuwt? Zit ik hier niet volop in het soort uitleg dat enkel een altijd listig voortwoekerende ‘méconnaissance’ ten goede komt? Zit ik niet in wat hij in de beginjaren van zijn ‘retour à Freud’, in zijn fameuze *Discours de Rome*, de “parole vide” heeft genoemd, het “holle woord”?

En ook al is het woord dat uitlegt hoe hol een woord kan zijn, een *juist*, een *waar* woord, het is daarom niet minder een ‘hol woord’. Het is geen ‘parole pleine’, geen ‘vol woord’.⁴ Zeker niet in de context die hier geëvoceerd wordt, een context waar overdracht centraal staat, het soort overdracht waarin Lacan een inzicht wil overdragen aan het publiek, en wel met als doel dat ditzelfde publiek met dit inzicht niet de fout zou maken die het nu al spontaan aan het maken is en waartegen hij, met zijn weerbarstige, averechtse antwoorden, tekeer wil gaan. Want dat is wat hij doet.

3.

---

⁴ Jacques Lacan, *Écrits*, Paris: Éditions du Seuil, 1966, p. 247 e.v.

Geef toe dat het niet simpel is. Hoe moeten we ons ten aanzien van dit discours verhouden? Het richt zich tegen het ‘goedkoop’ van het begrijpen, en daarom tegen het begrijpen zelf. Maar kunnen we anders dan die “gardez-vous de comprendre”, die oproep tot niet-begrip, *willen* begrijpen – en *dus* begrijpen?

Niet dat ik heel goed begrijp wat ik daarmee zeg, maar het komt me voor dat het antwoord op die vraag moeilijk anders dan ‘ja’ kan zijn. Wie *Télévision* leest, leest in elke zin Lacans waarschuwing om zijn zinnen niet – of minstens niet te snel – te begrijpen. Of, anders en ‘technischer’ uitgedrukt, hij leest in elk zin dat het begrip ervan moet worden omgeduid van het imaginaire naar het symbolische. Dat het subject van de zin nooit daar ligt waar je het spontaan situeert, maar altijd elders, bij de ‘Ander’. Maar wanneer de lezer dat zo leest, wijst dit erop dat hij het *zo* begrepen – en dus *begrepen* – heeft.

Keren we ter illustratie eens terug naar de allereerste zinnen waarmee Lacan zich tot de camera richt:

Ik zeg altijd de waarheid: niet de ganse want men slaagt er niet in ze geheel te zeggen. Ze geheel zeggen is onmogelijk, materieel: de woorden ervoor ontbreken. Het is zelfs door deze onmogelijkheid dat de waarheid aan het reële vasthangt.⁵

“Ik zeg altijd de waarheid.” “Ik”: wie? Lacan? Natuurlijk, want je ziet het Lacan zeggen op het scherm. Tenzij je je ervoor hoedt het te begrijpen. En als je dat doet – lees: als je van Lacans kaas gegeten hebt – begrijp je dat het subject hier niet echt het ik van Lacan betreft. Die zin veronderstelt bij de kijker/lezer dat hij daarin een andere zin van hem hoort resoneren, een zin waarmee hij in de jaren vijftig furore heeft gemaakt en die hij nooit heeft afgezworen. De zin luidt: “Moi la vérité, je parle”. “Ik, de waarheid, ik spreek”.⁶

“Ik zeg altijd de waarheid”. Waar is het subject van die zin? Grammaticaal is het wel “ik”, maar een goede (lees: lacaniaanse) verstaander weet maar al te goed dat niet “ik” die waarheid spreek. Het is

---

⁵ Lacan, *Televisie*, p. 9. *Télévision*, p. 9: “Je dis toujours la vérité: pas toute, parce que la dire, on n’y arrive pas. La dire toute, c’est impossible, matériellement: les mots y manquent. C’est même par cet impossible que la vérité tient au réel.”

⁶ Lacan, *Écrits*, p. 409.

de waarheid zelf die haar spreekt. Dat de waarheid *spreekt*: daar is het Lacan om te doen. De waarheid is van de orde van de taal, en verschijnt enkel en alleen in en door die taal. 'La vérité parle'. En wanneer spreekt de waarheid? Niet als ik spreek, maar als ik ervaar dat op de plaats waar ik normaliter spreek, niet ik spreek, maar het spreken spreekt, de taal spreekt, het onbewuste spreekt. En het is in dat van mij vervreemde spreken dat ik de waarheid over mijn eigenste (lees: mijn fundamenteel vervreemde) 'zelf' op het spoor kan komen.

En die 'sprekende' waarheid is niet alles. "Pas-toute". Omdat ze talig is. Om "alles" te zijn "ontbreken [immers] de woorden", luidt het in de tweede zin waarmee Lacan zich tot de camera richt. Waarom ontbreken de woorden? Omdat het woorden zijn, of (opnieuw technischer) betekenaars. En wat is een betekenaar? "Datgene wat het subject representeert voor een andere betekenaar".⁷ We kennen die ultieme definitie waarmee Lacan pas op 6 december 1961 op de proppen komt, toen *nota bene* dit concept van betekenaar al acht of negen jaar lang in het centrum van zijn theorie troonde.

Op de plaats waar het ik denkt aan het woord te zijn, spreekt plots dat woord zelf, en de waarheid die zich daar manifesteert zegt dat het ik er slechts is in zoverre het wordt gerepresenteerd door een betekenaar voor een andere betekenaar. Dit is zoveel zeggen als dat het (imaginaire) ik niet in zichzelf grondt, maar grondt in het onbewuste. In de grond is wat wij ons 'ik' noemen het subject (lees: 'subiectum', 'drager', 'sup-positie', 'onderstel') van het onbewuste. En tot dat onbewuste hebben we enkel toegang via de taal. Daarom kunnen we niet anders dan ervan uitgaan dat het onbewuste is gestructureerd als een taal, een taal die omdat ze tekortschiet, in dat tekort het menselijk lustwezen ruimte en plaats kan bieden om zich als subject van verlangen te ontplooiën. En, voegt Lacan er in de zin die ik hier becommentarieer aan toe: het is dit tekort dat ons enige ankerpunt is met het "reële".

4.

---

⁷ Jacques Lacan, *Le séminaire. Livre IX. L'identification*, 1961-1962, édition digitale Staferla, p. 27 (<http://staferla.free.fr/S9/S9%20L'IDENTIFICATION.pdf>)

Nog eens: het is allemaal verre van simpel. Ik bedoel: het valt niet mee om *Télévision* (en Lacan *tout court*) te lezen. Want om te begrijpen dat je je ervoor moet hoeden te begrijpen, heb je toch een behoorlijke bagage aan inzicht – aan “begrijpen” dus - nodig.

Het is het bekende probleem dat veel lezers met Lacan hebben, aanhangers zowel als tegenstanders. En het is nog maar de vraag of zijn subtiele, uiterst genuanceerde theorie – want subtiel en uiterst genuanceerd is ze, daar twijfel ik niet aan – daar goed weg mee weet.

Sta me toe het wat kort door de bocht stellen. Uit elke zin spreekt de omslag waar Lacans hele theorie over gaat en die ik hier geëvoceerd heb met het schema L, de omslag van imaginaire naar symbolische subjectpositie.⁸ Daarom mag ik niet lezen wat er staat, maar moet ik, onder de aperte betekenis van wat ik lees, die omslag, die verdraaiing lezen. Dit behoedt mij ervoor de zin (imaginair) te begrijpen. *Maar dát moet ik dan wel begrepen hebben.*

En dat kan zo zijn effecten hebben. Bijvoorbeeld dat het lezen van Lacan er vaak op neerkomt dat ik in wat ik lees niet verder kom dan te *herkennen* waar die nooit rechtstreeks één op één te begrijpen zinnen over gaan. Ik herken in de zinnen die ik lees de/het “Andere”, de “andere” zin. Maar dat veronderstelt dat ik die/dit “Andere”, die “andere” zin, *reeds* ken, begrijp. Terwijl echt begrip pas mogelijk is als die loep van de herkenning doorbroken wordt. Pas dan kan iets van het/de Andere echt binnenbreken in mijn zelfbegoochelende denken. Pas dan worden de imaginaire listen van mijn “begrijpen” ontzenuwd en dient zich, in een spreken dat niet het mijne is, iets van de waarheid aan, een waarheid die ook mijn intiemste zelf betreft en mij neerzet als ‘subject van verlangen’.

Dit doorbreken van de loep van het begrijpen is iets wat doorgaans ook andere, moeilijkere teksten uit onze intellectuele traditie van de lezer eisen. En daar is mijns inziens op zich niets mis meer. Maar het wordt wel een probleem, me dunkt, wanneer die rare loep waarin het begrijpen rondtolt, bewust of onbewust als methode gaat fungeren. Wanneer – zonder die zo te noemen – die ‘loep’ als geprefereerd, aangeraden, zo niet opgelegd lectuurprocédé gaat gelden. De tekst – in casu Lacans tekst – dreigt dan zijn weerbarstigheid te verliezen. Hij wordt een scherm waarin

---

⁸ Lacan, *Écrits*, p. 53.

ik kan/moet lezen wat ik al begrijp (met name begrijp dat ik het fout begrijp, begrijp dat mijn begrip een dwaling is).

En de lacaniaanse tekst wordt dan niet alleen een scherm waar *ik* kan/moet lezen wat ik al begrijp, maar waar ook de ander iets dergelijks kan/moet doen. Ik heb voldoende Lacan gelezen om te weten dat in dit geval de imaginaire strategieën haast onvermijdelijk de kop opsteken. Ik zal lezen in de tekst wat de *ander* in de tekst leest, en dit niet omwille van wat te lezen geeft maar omwille van mijn imaginaire verhouding met de ander.

Eenzelfde imaginaire verhouding zal ons parten spelen wanneer we ieder iets verschillends lezen. De identificatieverhouding die ons bindt, loopt dan het risico in de rivaliserende modus te vervallen.

Ook in dergelijke gevallen blijft de tekst een centrale rol spelen, maar *als tekst* verliest hij alle weerbaarheid. En slechts die weerbaarheid – die “letter” van de tekst, om het met een lacaniaanse term te zeggen – is in staat mijn en/of onze imaginaire lectuur te doorbreken.

Wanneer dit mechanisme niet alleen een ik en een ander gaat beheersen, maar een hele groep, een hele groep Lacan-lezers bijvoorbeeld, dan dient men dit typisch imaginaire risico met nog scherpere aandacht in acht te nemen. Heeft de lacaniaanse theorie voldoende in huis om dit risico ten goede te keren?

Moet bijvoorbeeld het devies van Boileau dat Miller aan Lacan ter kitteling voorlegt, niet ernstiger genomen worden dan Lacan zelf doet? Moeten wij met andere woorden die door Boileau in een vers gesmede “waarheid” inderdaad niet “*titiller*”, “*kittelen*”, “*strelen*”, maar dan niet om haar te pareren, maar om haar te omhelzen?

Ik ben geneigd hier ‘ja’ te zeggen.

Maar kijk, daar heb je die Lacan weer die mij misschien nog wel toestaat die waarheid te “*kittelen*”, maar of hij het me gunt haar te “*omhelzen*” ... ? De waarheid, hoor ik hem zeggen, zal *spreken*, en zij zal dat doen precies op de plaats waar ik haar dacht te kunnen omhelzen. De sprekende waarheid zal mij met andere woorden van die plaats wegduwen, zoveel is zeker.

Is dat erg?

Ik heb van Lacan geleerd dat dit de plaats van de *jouissance* is.⁹

Het zal dus wel meevallen.

Zal het?

En wat is *jouissance*? En waar lees ik die? Hoe begrijp ik die? Hoe begrijp ik dat die niet te begrijpen is?

En wat als ik geniet bij het lezen van wat *jouissance* is? Begrijp ik het dan wel? Of juist niet, maar dan wel op de juiste manier?

*

---

⁹ “Que suis-Je? Je suis à la place d’où se vocifère que « l’univers est un défaut dans la pureté du Non-Être »... [Cette place] s’appelle la Jouissance, et c’est elle dont le défaut rendrait vain l’univers.”, Lacan, *Écrits*, p. 819 (Lacan citeert uit het gedicht *Ébauche d’un serpent* van Paul Valéry).